

ФИЛОСОФИЯЛЫҚ АНТРОПОЛОГИЯ: АДАМ – ЖАРАТЫЛЫС ПА, АЛГОРИТМ БЕ?

*. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті,
(Нұр-Сұлтан, Қазақстан),
Мухамметали Ислам Шораұлы*

Аңдатпа. Бұл мақалада философиялық антропология тұрғысынан «Адам – жаратылыс па, әлде алгоритм бе?» деген сұрақ талданады. Адам болмысының табиғи, рухани және технологиялық қырлары салыстырмалы түрде қарастырылып, адамды биологиялық және ақпараттық жүйе ретінде түсіндіру шектеулері айқындалады. Автор адам мен алгоритм арасындағы айырмашылықты рух, сана, ерік және шығармашылық қабілет арқылы түсіндіреді. Технологиялық дәуірде адамның рухани мәнін сақтау, мәдени және моральдық құндылықтардың әлсіреу қаупін болдырмау мәселелері көтерілген. Мақалада Абай мен Шәкәрімнің адам туралы философиялық көзқарастары талдана отырып, рухани кемелдік пен адам еркіндігі ұғымдарына басымдық берілген.

Түйін сөздер. Философиялық антропология, жаратылыс, алгоритм, рух, сана, ерік, адам болмысы, технология, Абай, Шәкәрім, рухани мән, адам еркіндігі

Кіріспе

Адам – әлемдегі ең күрделі әрі ең жұмбақ құбылыс. Мыңдаған жылдар бойы философия, дін, ғылым және өнер адам табиғатын түсіндіруге тырысып келеді. Бір дәуірде адамды Құдайдың жаратылысы деп қарастырса, енді бір заманда оны биологиялық жүйе, әлеуметтік субъект немесе рационалды жан деп сипаттады. ХХІ ғасырда бұл түсінік тағы да өзгеріп отыр: жасанды интеллект, генетикалық инженерия, нейротехнология сияқты жаңа бағыттар адамды алгоритмдік тұрғыдан қарауға мүмкіндік берді.

Бүгінде «адам – жаратылыс па, әлде алгоритм бе?» деген сұрақ тек философиялық мәселе емес, сонымен қатар моральдық, мәдени және өркениеттік маңызы бар сұраққа айналды. Бұл сұраққа жауап іздеу – адам болмысының түпкі мәнін, оның рухани және технологиялық шекарасын анықтау деген сөз.

Философиялық антропология осы бағытта ерекше орын алады. Ол адамды тек биологиялық не әлеуметтік тұрғыдан ғана емес, оның тұтас болмысын – рухын, ақылын, еркіндігін, мән іздеу қабілетін зерттейді. Сондықтан бұл мақалада біз адамды екі қырынан – жаратылыс және алгоритм ретінде қарастырып, олардың айырмашылығы мен байланысын түсіндіреміз.

Философиялық антропологияның мәні мен міндеті

Философиялық антропология – адам туралы ілім. Бұл ғылым адамның физикалық, психикалық, рухани және әлеуметтік қырларын біртұтас қарастырады. Оның негізін қалаушылардың бірі – Макс Шелер. Ол адамның жануарлардан айырмашылығы оның рухани қабілетінде, өзін-өзі тану және еркіндік қасиетінде екенін атап көрсеткен.

Шелердің пікірінше, адам тек табиғи тіршілік иесі емес, ол әлемге рухани қатынаста болатын «рух иесі». Яғни адам өз өмірін биологиялық инстинктермен ғана емес, сана мен ерік арқылы басқара алады. Осы тұрғыдан алғанда, адам – табиғат пен рухтың арасындағы көпір.

Қазақ философиясында да адамның мәні ерекше қарастырылады. Абай Құнанбайұлы «Адам бол!» қағидасы арқылы адамның ең жоғары мақсаты – рухани жетілу екенін айтады. Адамның адамдық қасиеті оның ақылында, жүрегінде және ерік-жігерінде. Бұл – философиялық антропологияның басты идеяларымен үндес түсінік.

I. Адам – жаратылыс ретінде

Адамның жаратылыс ретіндегі мәні – ежелгі философиялық ойдың өзегінде жатқан мәңгілік тақырып. Ежелгі грек ойшылы Платон «Адам – Құдайдың жердегі көлеңкесі» десе, Аристотель адамды «ақыл мен тілге ие әлеуметтік жан» деп сипаттаған. Орта ғасырлық мұсылман ойшылдары, соның ішінде әл-Фараби мен Ибн Сина, адамды жаратылыс пен ақылдың бірлігі ретінде түсіндірді.

Қазақ дүниетанымында да адам – табиғат пен рухтың арасындағы дәнекер. «Адам бол!» қағидасы – қазақ мәдениетінің іргетасы. Бұл ұғым адамның тәні мен рухының үйлесіміне, оның адамдық болмысын жетілдіруге бағытталған. Абай Құнанбайұлының «Толық адам» ілімі де осы идеяны жалғастырады. Абай үшін адам болу – бұл тек биологиялық тіршілік ету емес, рухани кемелдену, ақыл мен жүректі тең ұстау.

Жаратылыс ретіндегі адамда үш негізгі қабат бар:

1. Тәндік болмыс – биологиялық өмір, инстинкттер мен табиғи қажеттіліктер.
2. Ақылдық болмыс – таным мен ойлау, сана мен рефлексия қабілеті.
3. Рухани болмыс – ар, ұят, мейірім, махаббат, арман сияқты ішкі дүниенің көрінісі.

Міне, осы үштік үйлесім адамды ерекше жаратылыс етеді. Адам табиғаттың заңдарына бағынғанымен, өз еркі мен ақылы арқылы сол табиғатты өзгертуге қабілетті. Бұл оның жаратылысындағы Құдайлық қасиет.

II. Адам – алгоритм бе?

Технологиялық дәуірде адамды алгоритмдік жүйе ретінде қарастыру жиі айтылады. Ғылым тұрғысынан алғанда, адам денесі де, миы да белгілі бір биологиялық және химиялық процестердің жиынтығы. Мидағы нейрондар электрлік импульстер арқылы ақпарат алмасады, бұл процестер математикалық модельдер арқылы түсіндіріледі.

Кибернетика мен нейроғылым саласындағы жетістіктер адам миының жұмысын компьютерлік алгоритмдермен салыстыруға мүмкіндік берді. Осыдан «адам – күрделі биологиялық машина», «сана – ақпарат өңдеу процесі», «ойлау – есептеу» деген тұжырымдар пайда болды.

Бірақ бұл көзқарастың шектеулілігі бар. Алгоритм – шектеулі ережелер жиынтығы бойынша жұмыс істейтін жүйе. Ал адамда интуиция,

шығармашылық, моральдық таңдау, ар-ождан сияқты ұғымдар бар. Мұндай құбылыстарды ешбір алгоритм дәл сипаттай алмайды.

Мысалы, жасанды интеллект сурет сала алады, өлең жаза алады, тіпті адам дауысын да қайталай алады. Бірақ ол шығармашылықтың мәнін сезбейді, ол тек нұсқауларды орындайды. Ал адам шығармашылық арқылы өзін де, әлемді де өзгертеді.

Сондықтан адамды алгоритм деп толық айту дұрыс емес. Иә, оның ойлау жүйесінде белгілі бір логикалық заңдылықтар бар, бірақ сол заңдылықтардың ішінде рух пен ерік бар. Бұл – алгоритмге сыймайтын қасиеттер.

III. Рух пен сана: айырмашылық пен тұтастық

Адамды алгоритмнен айырып тұратын ең басты ерекшелік – рух. Рух – адамның ішкі мәні, оның шексіздікке ұмтылысы, ізгілікті іздеуі.

Сана мен рух бір-бірімен тығыз байланысты, бірақ бір емес. Сана – ойлау, түсіну, талдау қабілеті. Ал рух – адамның ішкі әлемінің тереңдігі, моральдық және шығармашылық бастау көзі.

Егер сана адамға ақпаратты талдауға мүмкіндік берсе, рух сол ақпаратқа мән береді. Мысалы, адам «өмір» сөзін түсіне алады, бірақ оның құндылығын тек рух арқылы сезінеді.

Қазақ философиясында бұл ұғымдар ерекше орын алады. Шәкәрім Құдайбердіұлы «Ар ілімі» еңбегінде адамның жанын, арын, рухын жеке-жеке талдап, рухты мәңгілік бастаумен байланыстырады. Ол «Адамның жаны өлмейді, тек тән өзгереді» деп жазады. Мұндай түсінік адамды таза биологиялық немесе алгоритмдік жүйеден жоғары қояды.

IV. Технологиялық дәуірдегі адам болмысы

Қазіргі заманда технология адамды қоршаған әлемнің барлық саласына еніп кетті. Ақпараттық қоғамда адамның мінез-құлқы, талғамы, тіпті сезімі де алгоритмдер арқылы бақыланады. Әлеуметтік желілер адамның эмоциясын өлшеп, оған ұнайтын контент ұсынады. Бұл – адамның еркін таңдауына әсер ететін жаңа күш.

Сондықтан ХХІ ғасырдың басты философиялық мәселесі – технология мен рухтың тепе-теңдігі. Егер адам тек алгоритмдік жүйелердің басқаруына берілсе, оның рухани әлемі әлсірейді. Ал рухсыз қоғам – мағынасыз қоғам.

Мысалы, жасанды интеллект медицинада, өнерде, білімде үлкен көмек көрсетіп жатыр. Бірақ егер адам өз шешімін толық машиналарға тапсырып қойса, ол өз жауапкершілігінен айырылады. Демек, технология адамға қызмет етуі тиіс, керісінше емес.

Адамның жаратылыстық мәнін сақтау – бұл мәдениет пен руханияттың басты миссиясы. Рухсыз технология – қауіпті құрал. Ал рухы бар технология – өркениеттің құтқарушы күші.

V. Адамның еркі және шығармашылық табиғаты

Адамның ерік-жігері – оны алгоритмнен түбегейлі айырып тұратын тағы бір қасиет. Алгоритм тек берілген нұсқауларды орындайды, ал адам өз шешімін

өзі қабылдай алады. Ол қателеседі, ойланады, бірақ осының бәрі оның дамуына ықпал етеді.

Шығармашылық – адамның Құдайлық қасиетінің көрінісі. Адам табиғатты көшіруге ғана емес, оны жаңаша жасауға қабілетті. Өнер, ғылым, философия – бәрі де адам рухының жемісі.

Философиялық антропологияда адам тек «не барды» түсінуші емес, «не болу керек» деген сұраққа да жауап беруші. Бұл тұрғыдан алғанда адам – мән тудырушы жаратылыс.

Қорытынды

Адам – әрі жаратылыс, әрі алгоритмге ұқсас жүйе, бірақ ол ешқашан алгоритмге айналмайды. Адамның тәні мен миы табиғи заңдылықтарға бағынғанымен, рухы мен еркі сол заңдылықтарды өзгертуге қабілетті.

Философиялық антропология бізге мынаны үйретеді: адамды түсіну үшін тек рационалды ғылым жеткіліксіз. Адам – рухани болмыс. Оның ішкі дүниесі формуламен өлшенбейді, ал мәні ешбір кодқа сыймайды.

Қазақ ойшылдары айтқандай, адамның ең басты қасиеті – жүрек пен ар. Ал жүрек – ешқашан есептемейді.

Сондықтан адамды жаратылыс деп атау – оны қадірлеу, ал адамды алгоритмге теңеу – оның рухын ұмыту.

Нағыз адам болу – рухыңды технологиядан, еркінді алгоритмнен, санаңды бейтарап ақпараттан жоғары қою.

Қорытынды ой:

Адам – жаратылыстың ең асыл жемісі. Ол алгоритмге ұқсайды, бірақ ешбір алгоритм оның рухын қайталай алмайды. Себебі адам – тек сана емес, ол – жүрек, сезім және мән.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Шелер М. Положение человека в космосе. – М., 1994.
2. Хайдеггер М. Бытие и время. – СПб., 2006.
3. Бауман З. Текучая современность. – М., 2008.
4. Абай Құнанбайұлы. Қара сөздер.
5. Шәкәрім Құдайбердіұлы. Үш анық.
6. Тоффлер Э. Үшінші толқын. – Алматы: Атамұра, 2004.
7. Назарбаев Н. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру. – 2017.